

Inesa Szulska

Uniwersytet Warszawski

LITEWSKIE PISARKI PRZEŁOMU XIX I XX WIEKU WOBEC POLSKICH DZIEWIĘTNASTOWIECZNYCH FORMUŁ EMANCYPACJI

Litewski ruch emancypacyjny, oparty o płynące z Zachodu i Wschodu wzorce równouprawnienia kobiet, wyrazistsze oblicze przybrał dopiero po rewolucji 1905 roku, w momencie zelżenia represji carskich, co umożliwiło rozbudzenie licznych, legalnych form społecznej aktywności kobiet (powołano wówczas pierwsze jawne towarzystwo „Lietuvos moterų susivienijimas moterų teisėms ginti” – „Stowarzyszenie kobiet Litwy do obrony praw kobiet”). Wybory do Dumy Państwowej zwołane w roku 1906 roku stały się zachętą do podjęcia pierwszych prób uświadomienia politycznego mieszkanki tych ziem, czego świadectwem były sformułowane w imieniu „kobiet-obywatelek tej ziemi, Polek i Litwinek” odezwy *Do wyborców i wybrańców naszych ziem i miast* i *Do współobywatelek naszych*, przygotowane przez Elizę Orzeszkową, Emmę Jeleńską-Dmochowską, Alinę Wilejsziszową i Konstancję Skirmuntównę, czynnie zaangażowane w lokalną działalność kulturalną i społeczną. Autorka *Marty*, ciesząca się uznaniem także jako propagatorka odważniejszego angażowania kobiet w życie społeczne, w walce o prawa miejscowych kobiet wyraźnie opowiadała się za przywódczą rolę Polek na tym polu:

W pewnym kole niewiast polskich na Litwie powstała myśl napisania odezwy wzywającej przyszłych posłów z Litwy do Dumy Państwowej do upominania się w Dumie o prawa polityczne kobiet w ogóle i zamieszkujących Litwę w szczególności. [...] Jeżeli my, Polki, nie uczynimy w tej sprawie zapoczątkowania, uczynią je najpewniej kobiety narodowości sąsiednich, co być nie powinno. Jako najstarsze w cywiliza-

cji na Litwie, jako córki narodu najlepiej wyrobionego politycznie, powinniśmy nie upuszczać z rąk wodzy spraw publicznych i bynajmniej a bynajmniej nie usuwając od nich innych [...]¹.

Pierwszy Zjazd Litwinek miał miejsce w 1905 roku (mowa o zjeździe chłopiek w Latuvėnai, gdzie wśród uczestniczek były także Polki, Żydówki i Białorusinki), dwa lata później podobny zjazd zgromadził reprezentantki różnych warstw społecznych w Kownie (1907)². Litewskojęzyczne pisma adresowane do kobiecego audytorium pojawiły się znacznie później niż w przypadku Polek (choć pomysł na periodyk kobiecy skierowany do mieszkanek terenów historycznej Litwy miała już Gabriela z Günterów-Puzynina³): katolicki miesięcznik „Lietuvaite” („Litwinka”, wychodził w Kownie od roku 1910, nieco później – bardziej radykalna „Žibutė” – „Przylaszczka”⁴).

Obiekt mojego zainteresowania stanowi przedakcja lokalnego ruchu emancypacyjnego, przypadająca na ostatnie dziesięciolecie XIX wieku i początek XX, okres nader ważny w kształtowaniu podwalin nowoczesnego litewskiego społeczeństwa, przynoszący szereg nowych zadań i oczekiwań zbiorowości wobec kobiet. Pytanie o przyswojenie haseł emancypacji w realiach litewskich gubernii Siewiero-Zapadnego Kraja wiąże się z wieloma czynnikami, między innymi, ówczesną strukturą ludności, poziomem wykształcenia, świadomością narodową i procesami jej różnicowania się w obrębie szlachty i inteligencji, w tym zmieniającą się pozycją kobiet (czego świadectwem są najnowsze badania Tomasa Balkelisa i Ramunė Bleizgienė⁵), ale, co należy podkreślić, także z redefiniowaniem wpływów kultury polskiej, zakresem przyswojenia haseł pozytywizmu warszawskiego lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku, gdzie hasła emancypacyjne stanowiły ważną część programu społecz-

¹ List do E. Orzeszkowej do Cz. Jankowskiego z 1906. E. Orzeszkowa, *Listy zebrane*, do dr. przygot. i komentarzem opatrzył E. Jankowski, t. VIII: *Do literatów i ludzi nauki Ludwika Jenikego, Jana Baudouina de Courtenay, Piotra Chmielowskiego, Adama Wiślickiego, Stanisława Krzemińskiego, Lucjana Rydla, Antoniego Wodzińskiego, Maryli Wolskiej, Henryka Sienkiewicza i innych*, Wrocław 1976, s. 183-184.

² Zob. szerzej: D. Vailionytė, *Pirmieji Lietuvos moterų suvažiavimai visuomenės gyvenime*, [w:] *Lietuvos moterų amžių sandūroje. III Lietuvos moterų suvažiavimo medžiaga*, red. I. Dągūtė et al., Vilnius 2000; V. Jurėnienė, *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmojoje pusėje*, Vilnius 2006.

³ Mowa o nieudanych próbach założenia w 1846 roku kobiecego pisma „Tekka Litwinek” – I. Sz.

⁴ Zob. szerzej: J. Čepytė, Z. Garnienė, *Periodika moterims Lietuvoje 1918–1940 metais*, Kaunas 1997.

⁵ T. Balkelis, *Tautinių nuotakų paieškos: inteligentija ir moterų*, [w tegoż:] *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, Vilnius 2012, s. 149-176; R. Bleizgienė, *Privati tyła, vieši balsai. Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius 2012.

nego⁶. Celem nadrzędnym ma być zbadanie przystawalności formułowanych w latach 1883–1904 na łamach nielegalnej litewskiej prasy oczekiwań wobec kobiet z różnych warstw społecznych, w tym odniesienia do projektów biografii debiutujących na przełomie wieków literatek: Mariji Pečkauskaitė-Šatrijos Ragany, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, sióstr-pisarek Sofiji Pšibiliauskienė i Mariji Lastauskienė (Lazdyną Pelėda), rozpatrywanych na tle XIX-wiecznych polskich formuł emancypacyjnych.

Polscy romantycy, w tym reprezentanci wileńskiej szkoły romantyzmu, utrwalili w literaturze nader popularne wzorce kobiety-Litwinki: wajdelotki (Biruty)⁷, kochanki, Muzy, Żywili, bohatersko walczącej dziewczyny [Mickiewiczowska księżna Grażyna (*Grażyna*), Emilia Plater], wreszcie zsakralizowany wizerunek matki-patriotki⁸. Szczególną żywotność uzyskał romantyczny obraz wajdelotki: „Litewskie wajdelotki podtrzymujące płomień”, tak o założycielkach Towarzystwa „Žiburėlis” („Pochodnia”) pisał Vincas Kudirka⁹, pisarka i działaczka społeczna Ona Pleirytė-Puidienė od 1906 opatrywała swoje publikacje pseudonimem „Vaidilutė” („Wajdelotka”), zaś Gabrielė Petkevičaitė jeszcze w latach trzydziestych XX wieku tytułowano „Wajdelotką Narodu”)¹⁰. Pierwsza kobieta, jaka pojawia się na kartach litewskiej historii literatury w wieku XIX – Karolina Proniewska, pisząca poezję po polsku, sprawdziła się w roli muzy poety Antanasa Baranauskasa, zaś naturalne pole odniesienia jej poezji stanowi pisarstwo Jadwigi Łuszczewskiej (stąd miano „litewskiej Deotymy”)¹¹.

Zita Medišauskienė, współczesna badaczka zmian społecznych i historycznych w wieku XIX na ziemiach litewskich, trafnie zdefiniowała rejestr ról ko-

⁶ Zob. A. Górnicka-Boratyńska, *Stańmy się sobą: cztery projekty emancypacji (1863–1939)*, Izabelin 2001; M. Iwańska, „Niewieścia kwestia”. *Emancypacja, wychowanie i wykształcenie kobiet w prasie pozytywistów warszawskich*, [w:] *Niebem i sercem okryta: studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej*, red. M. Malinowski, Toruń 2002, s. 433–450.

⁷ Zob. I. Szulska, *Biruta. Szkic do portretu Litwinki w polskiej literaturze XIX wieku*, „Perspectives of Baltic Philology II” 2011, s. 239–251.

⁸ W tym przypadku należy brać pod uwagę także zmiany w zakresie odchodzenia od tożsamości historycznej na rzecz etnicznej i wiążące się z tym modyfikacje w definiowaniu pojęcia ojczyzny, narodu i patriotyzmu. Por.: „Nasze matki, oślepię procesjami, które popychały do walki za cudze ideały w r. 1863” Terremont, *Lietuvos darbininkėms*, „Varpas” 1893, nr 9, s. 130.

⁹ [V. Kudirka], *Tėvynės varpai*, „Varpas” 1896, nr 4, s. 56.

¹⁰ L. Kuodys, *Pagerbiant Tautos vaidilutę – G. Petkevičaitė-Bitė (jos 75 m. amžiaus sukaktuvių minėjime laikytoji paskaita mokytojų dienose Kaune)*, balandžio 16. d., „Vairas” 1936, nr 5, s. 549–552.

¹¹ M. Stolzman, *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*, Olsztyn 1987, s. 225.

biet w pierwszej połowie stulecia, ujmując je w formułę „domowego Anioła Stróża”; chodziło o kreowanie wizerunku kobiety, obdarzonej pozytywnie wartościowanymi przez patriarchalne otoczenie przymiotami, takimi jak: miłość, bogobojność, dobroć, delikatność, prostota i gospodarność, pracowitość w połączeniu z etosem wyrzeczenia się własnych potrzeb na rzecz innych¹². Model ten uległ wzbogaceniu w ostatnich dziesięcioleciach wieku na skutek splotu procesów modernizacji litewskiego społeczeństwa, przynosząc postulaty odważniej wprowadzające kobiety w sferę *socium* (w obozach spolaryzowanych światopoglądowo: od zwolenników odrodzenia narodowego, po socjalistów i nurt konserwatywno-klerykalny).

Gwoli ścisłości dodać także należy, że w drugiej połowie stulecia przez wzgląd na ograniczenia niewoli narodowej zorganizowana aktywność kobiet faktycznie sprowadzała się do nielegalnych działań oświatowych. Pierwszą trójzaborową organizacją kobiecą, zajmującą się konspiracyjną edukacją chłopów w języku polskim, było Koło Kobiet Korony i Litwy (1886–1905), założone przez Teresę Ciszkiewiczową i Walerię Marrené-Morzkowską, do którego należały między innymi: Stefania Sempołowska, Maria Turzyma (Maria Wiśniewska), Iza Moszczeńska (patronowały tej działalności Maria Konopnicka i Eliza Orzeszkowa), z kolei jedną z pierwszych i charakterze filantropijnym – Towarzystwo „Žiburėlis“ („Pochodnia”), skupiające litewskie szlachcianki, założone w 1893 roku przez Jadvygę Juškytę i Gabrielę Petkevičaitė-Bitė, zaś na całej Litwie rozwijał się ruch tajnego nauczania w języku litewskim. Początki społecznej działalności kobiet aż do rewolucji 1905 roku nie miały w gronie Litwinek charakteru zorganizowanego, inicjatyw tych podejmowały się wybrane osoby, głównie literatki i działaczki społeczne¹³; pierwsze postępowe Koła Kobiet powoływano tu już od początku XX wieku (zrzeszały szlachcianki i przedstawicielki inteligencji miejskiej, głównie w Wilnie: jak „Lietuvių moterų sąjunga”, „Związek Litwinek”, założony z inicjatywy Feliciji Bortkevičienė w 1905 roku jako pierwsza świecka litewska organizacja kobieca i polskie „Towarzystwo Równouprawnienia Kobiet”, 1908).

¹² Z. Medišauskienė, *Namų angelas sargas: moters vieta Lietuvos visuomenėje XIX a. pirmojoje pusėje*, „Klėja” 2009, nr 8 – http://www.moterys.lt/assets/leidiniai/index806b.html?show_content_id=632 [dostęp 12.09.2013].

¹³ Świadectwem specyfiki działań pierwszych aktywistek na polu działań służących edukacji, w tym patriotycznej, jest list pisarki G. Petkevičaitė-Bitė: „W Mitawie w roku 1894 odbył się zjazd działaczek, w którym odmówiłam udziału. Wówczas nie byłam przyzwyczajona do działań zbiorowych. Przecież już od kilku lat w pojedynkę zajmowałam się kolportażem gazet, uczyłam dzieci, wspierałam finansowo uczniów, trochę pisałam”. G. Petkevičaitė, *Laiškas Tumui*, VU RS, F.1, d. 228, s. 10. Przekład z j. litewskiego I. Szulskiej.

Zmiany w dotychczasowej sytuacji kobiet w litewskim społeczeństwie dostrzegł już odrodzieńczy periodyk „Aušra” („Zorza”), wydawany w Tylży i Ragnecie w latach 1883–1886. Na łamach tego pisma zabrzmiał typowy dla epoki apel o potrzebie równorzędnej i pełnowartościowej edukacji dziewcząt, który sformułował publicysta Jonas Šliūpas w artykule *Apie įtaisyją lietuviszku moklaviečiu* (*O powołaniu litewskich szkół*)¹⁴. Co prawda, argumentacja pochodziła jeszcze ze słownika kręgów konserwatywnych (pojawiała się kategoria miłości bliźniego, w imię której należało zająć się problemem kształcenia panien), jednak był to, zdaniem Ramunė Bleizgienė, jeden z pierwszych przejawów zmian modernizacyjnych w obrębie damsko-męskich relacji podyktowanych głębszymi przemianami mentalności¹⁵. Jedyna kobieta w gronie „Aušry”, poetka i publicystka Liudmila Malinauskaitė-Eglė, opisująca w *Skobi putra iš gyvenimo Lietuvininkų* (*Gorzka kasza z życia Litwinów*) trudną sytuację chłopek, będzie postulowała potrzebę ich uświadomienia co rejestru zadań i pozycji w rodzinie, stosunku wobec przemocy i wrażliwości ogółu, który by podźwignął je ze stanu obecnego „barbarzyństwa”¹⁶. Pomysły publicystów z tego grona na większe społeczne zaangażowanie kobiet polegały głównie na żądaniu elementarnego szkolnictwa dla chłopek (twierdzono, że Litwini, ignorujący edukację córek, działają na szkodę narodu), zaś dla zdolniejszych widziano perspektywę zostania śpiewaczką, malarzką lub pisarką¹⁷. Tak więc początki zmian w myśleniu o społecznym statusie kobiet miały podobny charakter jak w publicystyce i literaturze polskiej, wyrażały z podobnie artykułowanego dążenia do zapewnienia kobietom wykształcenia, choć ten proces na ziemiach polskich zaczął krystalizować się znacznie wcześniej, już w pierwszej połowie XIX wieku¹⁸.

W programie litewskiego ruchu odrodzenia narodowego w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX wieku pojawił się postulat tworzenia przez Litwinów tzw. rodzin „narodowych”, gdzie od przyszłej żony, obok jej

¹⁴ J. S. Kūksztis [Jonas Šliūpas], *Apie įtaisyją lietuviszku moklaviečiu*, „Ausra” 1884, nr 1-3, s. 31-37.

¹⁵ R. Bleizgienė, „Aušra”: *diskusijos „moterų klausimu” pradžia*, dz. cyt., s. 52.

¹⁶ Aglė [Liudmila Malinauskaitė-Eglė], *Skobi putra iš gyvenimo Lietuvininkų*, „Ausra” 1885, nr 1, s. 13-19.

¹⁷ Szarka [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė], *Trumpa parzvalga, kodėl musu Lietuviams vargu yra gauti paczias Lietuves*, „Ausra” 1885, nr 4-5, s. 101.

¹⁸ Zob. szerzej J. Zacharska, *Początki emancypacji kobiet w literaturze polskiej*, [w tejsze:] *O kobiecie w literaturze na przełomie XIX i XX wieku*, Białystok 2000, s. 9-20. Zob. także: T. Kizwalter, *Procesy modernizacji a emancypacja kobiet na ziemiach polskich w XIX w.*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku. Zbiór studiów*, red. A. Żarnowska i A. Szwarc, Warszawa 1990, s. 5-10.

tradycyjnej roli strażniczki domowego ogniska, oczekiwano większej świadomości narodowej i dorównania lepiej wykształconym inteligentom¹⁹. Problem omawiany na łamach „Aušry”, a następnie „Varpasa” („Dzwonu”) doczekał się kilku polemicznych ripost: postulowano, między innymi, unikanie małżeństw ze spolonizowanymi szlacciankami „Pół-Polkami” bądź „Polkami” (co tłumaczono groźbą wynarodowienia przyszłych dzieci²⁰), edukowanie chłopek Litwinek przez bardziej wykształconych mężów, poszukiwanie kandydatek na żony w gronie Łotyszek lub Litwinek z Małej Litwy²¹ bądź w ostateczności dobrowolną rezygnację z planów matrymonialnych²².

Zakres obecności refleksji o potrzebach kobiet na łamach liberalnego „Varpasa” polegał na apelach o wszechstronniejszą edukację kobiet (głównie chłopek), choć pojawiały się nieśmiałe zachęty o zakładanie przez Litwinki prywatnych pensji dla dziewcząt²³, porady zdrowotne dla kobiet i nawoływania do wsparcia ruchu odrodzenia narodowego poprzez twórczość artystyczną²⁴.

¹⁹ D. Marcinkevičienė, *Vedusijų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*, Vilnius 1999, s. 74.

²⁰ Szarka [L. Malinauskaitė-Eglė], *Trumpa parzvalga, kodėl musu Lietuviams vargu yra gauti paczias Lietuves*, „Ausra” 1885, nr 4-5, s. 99; J. M. Kėkštas, *Draugija pavojuje*, „Varpas” 1893, nr 1, s. 1-2; *Kritiška peržvalga straipsnių „Draugija pavojuje” ir „Keli žodžiai prie senojo klausymo”*, „Varpas” 1893, nr 4, s. 50-52.

²¹ *Keli žodžiai prie senojo klausymo*, „Varpas” 1893, nr 1-2, s. 17-18; N., *Keli žodžiai apie maskolijomaniją lietuviškų inteligentų ir dar apie paczias*, „Varpas” 1896, nr 9, s. 125-127.

²² R. U., *Da keli žodžiai prie senojo klausymo*, „Varpas” 1896, nr 1, s. 9.

²³ *Keli žodžiai prie senojo klausymo*, dz. cyt., s. 17-18. W gronie aktywistek, domagających się lepszych warunków dla kształcenia dziewcząt, była działaczka oświatowa i literatka G. Petkevičaitė-Bitė, proponująca założenie szkoły początkowej dla dziewcząt w j. litewskim (w ówczesnych realiach politycznych mogła to być wyłącznie inicjatywa konspiracyjna). *Pasišnekėjimai*, „Varpas” 1901, nr 1.

²⁴ Wiadomości prasowe z zakresu faktycznych działań na rzecz równouprawnienia kobiet w różnych dziedzinach życia i ich efektów były obecne na łamach „Varpasa” jako dalekie echa zdobyczy emancypacyjnych w Europie i USA (np. popierano prawa robotnic w ciąży w Niemczech – Dagis, *Isz visur*, Varpas 1890, nr 6, s. 92). Por. Terremont, *Lietuvos darbininkėms*, „Varpas” 1893, nr 9, s. 129-130. V. Kudirka jako lekarz z wykształcenia publikował artykuły o zdrowiu kobiet, m.in. o szkodliwości używek – [Kudirka], *Tėvynės varpai*, „Varpas” 1893, nr 12, s. 185-186. Z kolei Stasys Matulaitis bronił dotychczasowego patriarchalnego ładu i honoru Litwinek, chwalać je za krzewienie postaw dobrych matek, uczących nowe pokolenia wartości narodowych; obiektem ataku publicysty stały się nowoczesne pisma, promujące równouprawnienie, ale zarazem „antywartości”, rzucające cień na podwaliny litewskości (w myśl podanej argumentacji prawdziwe Litwinki są wierne, kochające i dobre, zaś zadaniem mężczyzn ma być opieka nad nimi i dbałość o ich edukację). S. M. [Matulaitis Stasys], *Pro domo sua*, „Varpas” 1894, nr 1, s. 8-99. Postulaty Matulaitisa wywołały dyskusję – zob. [V. Kudirka], *Tėvynės varpai. Pasikalbėjimas su S. M.*, „Varpas” 1894, nr 4, s. 56-58; J. B. Moterė, *kaipo sanarys visuomeniško gyvenimo*, „Varpas” 1896, nr 3, s. 43.

Ten postępowy periodyk odtworzył swoje łamy dla piszących kobiet, które wkrótce wsparły rozwój rodzimej prozy i dramatu; ukazały się tu pierwsze znaczące utwory Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Mariji Pečkauskaitė-Šatrijos Ragany, Juliji Beniuševičiūtė-Žymantienė (Žemaitė), siostr Łazdynų Pelėda, Liudviki Didžiulienė-Žmony.

Z kolei stosunek konserwatywnych kół społeczeństwa do nowoczesnych poglądów na temat roli kobiet można prześledzić na podstawie katolickiej gazety „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga” („Przegląd Żmudzi i Litwy”). W artykule *Uždutis musų mergelų ir moterelų* (*Zadania naszych panien i kobiet*) pojawia się bodajże pierwszy pejoratywny obraz chłopki-emancypantki, hołdującej „uto-pijnej”, zdaniem publicysty, emancypacji, której naganna nowoczesność miała polegać na powierzchownym wynarodowieniu i zgubnych aspiracjach wyjścia poza swoją warstwę:

Dzisiaj niektóre nasze panny czy też kobiety ledwo nauczą się kilku słów po rosyjsku czy polsku, od razu siebie uważają za „bardziej uczoną” lub „mądrzejszą”, wówczas taka tnie na łbie włosy, szyje sobie jakieś dziwne łąchy i zakłada siodło, inaczej mówiąc, staje się „panią”. Język litewski takim „paniom wydaje się być językiem „chłopów”: strój litewski – to „chłopski”, z których wyskakując taka pani od razu chce go zbrukać. Takie to jej zdanie o powierzchownym stroju, ale patrząc na „rozum” takiej „pani”, ujrzysz i jej cnotę, gdzie tam wszelkie „pańskie” wiatry wieją²⁵.

Zdaniem autora artykułu, skuteczną obroną miało być trwanie przy tradycyjnych wartościach: przywiązaniu do chłopskiego stroju, byciu dobrą i pobożną matką, wychowującą dzieci w duchu litewskości, miłości do języka i wiary²⁶, co miało stać się gwarancją, iż kobiety także w przyszłości zostaną „ratowniczkami naszego ginącego narodu i [jego] apostołkami”²⁷. W podobnym tonie wypowiadał się o oświacie chłopiek ksiądz i publicysta Aleksandras Dambrauskas, który stwierdzał, iż kobiety litewskie, choć jako „domowe ptaki” są mniej aktywne społecznie od mężczyzn, miały zrozumieć dążenia narodu, strzec wiary katolickiej, angażować się w działania antyrusyfikacyjne, bowiem gimnazjalistki i pensjonarki, kształcone na polskich czy rosyjskich pensjach, są

²⁵ *Uždutis musų mergelų ir moterelų*, „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga” 1893, nr 17, s. 129-130.

²⁶ Gloryfikacja przymiotów kobiety-matki bardzo wyraźna w XIX-wiecznej polskiej była odbiciem tendencji europejskich epoki. A. Bołdyriew, *Model miłości macierzyńskiej w społeczeństwie polskim w XIX i na początku X w. w świetle poradników dla kobiet*, [w:] *Niebem i sercem okryta: studia historyczne dedykowane dr Jolancie Malinowskiej*, dz. cyt., s. 412. Zob. uwagi o kulcie matki w litewskim ruchu odrodzeńczym – T. Balkelis, dz. cyt., s. 167.

²⁷ *Uždutis musų mergelų ir moterelų*, s. 129-130.

już stracone dla ruchu narodowego (należało uczyć chłopki w domu podstaw historii, rachunków i geografii)²⁸.

W ówczesnych wypowiedziach prasowych pojawia się jeszcze jeden typ kobiety niezależnej – dewotki, przez badaczki problematyki kobiet uważanych za najbardziej wykształcone i wolne w masie chłopek²⁹. Swoboda przemieszczania się, brak obowiązków rodzinnych zachęcały ówczesnych publicystów do prób zaangażowania ich do działań prospołecznych, które mieli wspierać księża (tajnego nauczania dzieci, kolportażu nielegalnych druków³⁰, powoływania zrzeseń katolickich³¹). Z drugiej strony, środowisko liberalne „Varpasa” otwarcie wyśmiewało dewotki za lenistwo umysłowe i brak predyspozycji do udziału w życiu zbiorowości³², a ówczesne pisarki litewskie, zarówno w dyskursie prywatnym (Marija Pečkauskaitė), jak i na polu literatury (Lazdynų Pelėda, utwór *Davatka – Dewotka*) wyraźnie się dystansowały od zarzutu przesadnego dewotyzmu.

Faktycznie polityczne postulaty równouprawnienia kobiet i mężczyzn wprowadził pierwszy program litewskich socjaldemokratów w roku 1896, zaś od początku XX wieku formułowano potrzebę uzyskania powszechnego prawa wyborczego bez względu na płeć i przyznania kobietom bezpłatnej opieki położniczej³³. Od roku 1905 działaczki partii socjaldemokratycznej i demokratycznej pod wpływem feministek rosyjskich i polskich zaczęły organizować zebrania kobiet na Litwie; w USA jako *Moteris ir politika* (*Kobieta i polityka*) ukazał się litewski przekład książki niemieckiej aktywistki ruchu feministycznego i członkini partii socjaldemokratycznej Lily Braun³⁴.

Przegląd wymienionych oczekiwań społecznych w ostatnich piętnastu latach XIX wieku pozwala na sformułowanie kilku uwag cząstkowych: podstawą

²⁸ Dumbrė [Aleksandras Dambrauskas], *Keli žodžiai apie apszvietimą mergaicziui*, „Tėvynės Sargas” 1900, nr 10-11, s. 30-31. Taka postawa bliska jest polskim wzorcom tradycjonalistyczno-zachowawczym, popularnym w ostatnim ćwierćwieczu XIX w. – por. W. Śliwa, *Wzorzec osobowy kobiety-socjalistki w Polsce*, [w:] *Kobieta i edukacja w XIX i XX wieku*, t. II, cz. 1, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1995, s. 168.

²⁹ V. Daujotytė, *Nuo raganų iki poečių*, [w tejrze:] *Parašyta moterų*, Vilnius 2001, s. 32.

³⁰ Zob. J. S-is. [?], *Mūsų „davatkų“ uždūtis*, „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga” 1892, nr 2, s. 10.

³¹ Augštaitis, *Lietuvaitės prie darbo!*, „Tėvynės Sargas” 1902, nr 6, s. 8-13 – tu pojawił się apel o założenie Towarzystwa św. Pawła na wzór katolickich towarzystw w Szwajcarii.

³² [V. Kudirka], *Tėviniszki varpai*, „Varpas” 1891, nr 8, s. 117-118.

³³ A. Bebel, *O niemieckich robotników i robotnic w Królestwie Polskiem i na Litwie. List otwarty (wydany przez Zarząd Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy)*, „Czerwony Sztandar” 1905, nr 25, s. 5-6.

³⁴ Thum. R. Augys, wyd. staraniem Litewskiego Związku Socjalistów w USA w 1908. Pierwotny druk: *Die Frauen und die Politik*, Berlin 1903.

założeń „kwestii kobiecej” był dotychczasowy wzorzec patriarchalny przykładowej „kobiety-matki”, poszerzony o postulat edukacji adresowany do chłopów, widoczne jest wyraźne unikanie radykalnych, w tym obyczajowych haseł emancypacyjnych. Adresatką apeli miały być chłopki (szlachcianki, szczególnie pół-Polki, traktowano jako zagrożenie³⁵), za niebezpiecznie „wyzwolone” uważano przesiąkanie, w zależności od otoczenia, duchem rusofilskim lub polonofilskim. Rodzi się jednak pytanie – w jakim obszarze istniał na tym etapie litewskiego ruchu odrodzenia narodowego program emancypacji adresowany do miejscowych szlachcianek, bowiem właśnie stąd wywodziły niemal wszystkie litewskie literatki przełomu XIX i XX wieku, które wkrótce jawnie wsparły ruch na rzecz praw kobiet?

Czas wreszcie przyjrzeć się sztandarowemu w opiniach litewskich badaczy artykułowi Pranas Mašiotasa *Prie emancipacijos moteriškių* (*O emancypacji kobiet*), opublikowanemu na łamach „Varpasa” w 1895 roku³⁶, który w historii lokalnego ruchu kobiecego uchodzi za pierwszą wypowiedź o emancypacji litewskich szlachcianek³⁷. Nawet pobieżna lektura artykułu pozwala stwierdzić niezbicie, iż faktycznie stanowi on jedynie przekład na język litewski drugiego (warszawskiego) wydania wypowiedzi Elizy Orzeszkowej *Kilka słów o kobietach* (z roku 1874), uznawanej za najpełniejszy wykład myśli emancypacyjnej w literaturze polskiej³⁸, tego śladu recepcji nie odnotowują także nasi rodzimi badacze.

Mašiotas, litewski publicysta, działacz społeczny i kulturalny, sięga po programowy tekst autorki *Nad Niemnem* sprzed dwudziestu pięciu lat, wiernie tłumaczy postawy „Iwic”, salonowych lalek i „Pytii”, choć w trakcie przekładu rodzą się ciekawe, nowe znaczenia, jak chociażby oryginalne „ludzkich i obywatelskich celów” – po litewsku brzmi jako „człowieka i chłopki”. Jest to właściwie jedyny tak obszerny tekst poświęcony emancypacji szlachcianek, co ważne, autorstwa Orzeszkowej, w opinii nawet niechętnych jej krytyków litewskich, mającej istotny wpływ na kształtowanie się postaw czytelniczek z dworków na historycznej Litwie i Żmudzi³⁹.

Czołowe litewskie pisarki przełomu XIX i XX wieku: Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė, Marija Pečkauskaitė, siostry Lazdynų Pelėda, wzrastały w atmos-

³⁵ S. Matulaitis twierdził wręcz, iż pozytywnie wartościowane walory kultury wiejskiej miały stanowić opozycję kulturze miejskiej/szlacheckiej. T. Balkelis, dz. cyt., s. 157.

³⁶ P. Ašėkaitis [Pranas Mašiotas], *Prie emancipacijos moteriškių*, „Varpas” 1895, nr 2, s. 33-35.

³⁷ T. Balkelis, dz. cyt., s. 164; R. Bleizgienė, dz. cyt., s. 69-70.

³⁸ A. Górnicka-Boratyńska, *Marta i Maria – kwestia kobieca w twórczości Elizy Orzeszkowej*, dz. cyt., s. 46.

³⁹ Por. cytowaną wypowiedź G. Petkevičaitė-Bitė w „Varpasie” i jej przypisywany artykuł pt.: *Eliza Ožeškienė*, „Lietuvos Žinios” 1910, nr 36, s. 1.

ferze średniozamożnego szlacheckiego dworku, gdzie kultura polska była nader obecna. Wszystkie we wspomnieniach i korespondencji potwierdzały dobrą znajomość kanonu XIX literatury polskiej, w tym publicystyki i dzieł literackich Orzeszkowej i Konopnickiej (rzadziej innych: jak Marii Rodziewiczówny czy Gabrieli z Günterów Puzyniny wskazywanej jako autorytet przez Bitę). Gdyby pokusić się o nakreślenie zbiorowego portretu Litwinek wkraczających na przełomie wieków do literatury, dałoby się wskazać wiele zbieżności z pozytywistyczno-utilitytarnym modelem emancypacji znad Wisły – początkowo edukacja domowa, później pensja dla dziewcząt (Warszawa, Petersburg, Mitawa), dalsze próby zdobycia przygotowania zawodowego, podyktowane często okolicznościami ekonomicznymi. „Nauczycielstwo, rzemiosło, przemysł, artyzm i literatura, oto działy pracy dostępne dla tegoczesnych u nas kobiet” pisała Orzeszkowa w *O pracy kobiet*⁴⁰, odpowiednie wychowanie, bowiem wykształcenie i zdobycie zawodu stanowiły sedno pozytywistycznego programu podporządkowanego myśleniu organicznemu⁴¹.

Młode, usamodzielniające się litewskie szlachcianki, które zwiążą swój los z literaturą (Maria Iwanowska pierwsze próby pióra wysyłała do „Tygodnika Mód i Powieści”), wspierane przez Povilasa Višinskisa, będą zdobywały praktyczne przygotowanie do zawodu: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė po zapoznaniu się w prasie polskiej z artykułami Konopnickiej i Orzeszkowej o zachęcie kobiet do edukacji⁴², ukończyła w 1885 roku Deltnuvie kursy pszczelarstwa, urządziła w rodzinnym majątku pasiekę⁴³, podobne kursy Pečkauskaitė ukończyła w Warszawie, gdzie także po kursie szycia pracowała Maria Iwanowska. Studia na wyższych uczelniach w jedynej dostępnej wówczas formie – wolnej słuchaczki będzie za sobą miała Pečkauskaitė (studiowała w Zürichu i Fryburgu). Wymienione literatki w większości zostały nauczycielkami (jak Bitė), Šatrijos Ragana objęła stanowisko dyrektorki pierwszego na Litwie żeńskiego gimnazjum „Žiburys”), ponadto podejmowały pracę w handlu (na przykład zajmowały się prowadzeniem księgarni), pracowały w redakcjach ówczesnych pism (nieprzypadkowo w gronie literatek zrodził się pomysł przekładu na litewski praktycznej wykładni zasadności i przedsiębiorczości, popularnego w Europie programu „self-help” Samuela Smilesa)⁴⁴.

⁴⁰ E. Orzeszkowa, *O pracy kobiet*, [w teście:] *Kilka słów o kobietach*, Lwów 1873, s. 169.

⁴¹ A. Świętochowski, *Sprawa kobiet*, „Prawda” 1881, nr 14, s. 160. Por. M. Iwańska, dz. cyt., s. 450.

⁴² Zob. V. Daujotyte, *Parašyta moterų*, dz. cyt., s. 129.

⁴³ Wstęp autorstwa P. Česnulevičiūtė do: G. Petkevičaitė-Bitė, *Krislai*, Vilnius 1966, s. 14.

⁴⁴ W gronie aktywistek politycznych i działaczek na rzecz równouprawnienia kobiet znalazła się tak-

Także na polu kobiecej literatury powstającej nad Niemnem, jeśli próbowano lansować własne projekty emancypacyjne (integralnie sprzężone z uświadomieniem narodowym), jak zbliżenie do kultury litewskiej wsi, którą postrzegano jako jedyne wiarygodne dziedzictwo wartości etnicznych, punktem odniesienia bywały również dedykowane czytelniczkom powieści Orzeszkowej, Jeleńskiej-Dmochowskiej i poezji społecznej Konopnickiej⁴⁵. Litewskie odpowiedniki traktowano jako *antidotum* dla spolonizowanych szlachcianek, którym same literatki proponowały pozytywne wzorce uświadomienia pod postacią chłopomanii [por. kreację żmudzkiej szlachcianki Zofiji w noweli *Pertraukta idilija (Przerwana idylla)* Šatrijos Ragany] lub admiratorek zbliżenia z ludem [postać matki w *Sename dvare (W starym dworze)* tejże pisarki, odwołującej się do idei poetyckiego obrazka *Przed sądem* Konopnickiej].

Podsumowując – ruch emancypacyjny kobiet, który w XIX wieku na terenach Polski miał (za Tomaszem Kizwalterem) potrójną motywację (polityczną, patriotyczną i demokratyczną⁴⁶), nad Niemnem w ostatnich dziesięcioleciach stulecia i na początku XX wieku miał charakter mniej skryształizowany i radykalny, choć jednocześnie bardziej złożony, integralnie sprzężony z postulatami ruchu odrodzenia narodowego⁴⁷ i gradacją potrzeb kobiet z różnych warstw społecznych, gdzie postępowe idee ruchu kobiecego stanowiły część zapośredniczonego *via* Warszawa, choć adoptowanego do potrzeb litewskiego społeczeństwa, pozytywistycznego światopoglądu. Podkreślić należy cechy oryginalne tej wzorcowej emancypacji literatek-szlachcianek: wszystkie, inaczej niż to się zdarzało ówczesnie piszącym Polkom (jak chociażby Marii Konopnickiej czy Marii Rodziewiczównie⁴⁸), tworzyły pod własnymi nazwiskami bądź pseudonimami wyraźnie wskazującymi na kobiecą tożsamość⁴⁹, co więcej,

że Felicija Povickaitė-Bortkevičienė, która po kilku latach gimnazjum w Kownie i Wilnie w 1890 roku uczyła się w Warszawie historii i j. francuskiego, tu też miała okazję do poznania polskiego ruchu kobiecego. V. Jurėnienė, *Lietuvos moterų judėjimo integralumas tautiniame judėjime* http://www.lsc.vu.lt/assets/leidiniai/indexb508.html?show_content_id=630 [dostęp 12.09.2013]

⁴⁵ Por. I. Szulska, *Šatrijos Raganos ir lenkų rašytojų kūrybos paralelės*, [w:] *Hermeneutinė literatūrologija*, kom. red. A. Kalėda, A. Martišiūtė, R. Skeivys, T. Venclova, M. A. Šliogeris, opr. R. Karmalavičius, red. V. Šatkuviėnė, Vilnius 2006, s. 224-233.

⁴⁶ T. Kizwalter, *Procesy modernizacji a emancypacja kobiet na ziemiach polskich XIX wieku*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku*, red. A. Żarnowska, Warszawa 1995. Cit. za Boratyńską, dz. cyt., s. 47.

⁴⁷ G. Petkevičaitė, *Apie moterų klausimą*, Vilnius 1910.

⁴⁸ Por. pod litewskim pseudonimem „Žmogus” (lit. „żmogus” – człowiek) Rodziewiczówna opublikowała *Barcikowskich i Czarnego boga*.

⁴⁹ Zob. ustalenia V. Kelertienė, *Feminizmo daigai lietuvių literatūroje*, [w tejże:] *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius 2006, s. 13-70.

eksponowały narodowość [Malinauskaitė – Lietuvė/Lietuvaitė (Litwinka)]. Jako zwolenniczki litewskiego odrodzenia narodowego (co w przypadku szlachcianek było już pewną formą manifestacji niezależności światopoglądowej, emancypacją „mentalną”) brały aktywny udział w działaniach na rzecz edukowania społeczeństwa, w tym także uświadomieniu kobiet co do ich roli i znaczenia.

To właśnie w twórczości litewskich literatek przełomu wieków utrwalił się wzorzec osobowy kobiety samodzielnej, skoncentrowanej na indywidualnej działalności filantropijnej i pracy dla idei, altruistki-patriotki, panny ze dworu [*Noc Świętojańska* i *Viktutė (Wiktusia)* Pečkauskaitė, *Kaip kas išmano, taip save gano (Każdy rządzi się, jak może)* autorstwa Petkevičaitė-Bitė i Žemaitė, *Atgajėlė (Skrucha)* Didžiulienė-Žmony], szlachcianki świadomie ulegającej „chłopotomanii” (*Pertraukta idilija – Przerwana idylla* Pečkauskaitė)⁵⁰, przekraczającej bariery społeczne i realizującej się jako typ emancypantki nie tylko w płaszczyźnie zdobyczy, jakie oferował kobiecie wiek XIX, ale także głębszej samoświadomości obywatelskiej.

⁵⁰ Jako osobny temat ówczesnej litewskiej kobiecej literatury wskazać właśnie kreowanie wizerunku pozytywistki-panny ze dworu, altruistki, społeczniczki i działaczki oświatowej w wymiarze lokalnym – por. także *Iš mūsų karionės (Z naszych walk)* i *Saulei užsileidžiant (O zachodzie słońca)* M. Pečkauskaitė, *Nutrūko styga (Zerwana struna)* G. Petkevičaitė-Bitė, *Tarp skausmų į garbę (Z bólu do chwaty)* Maironisa, *Prie idealo (Ku ideałowi)* L. Didžiulienė-Žmony. G. Židonis, *Laisvėjanti moteris (ir jautrėjantis vyras)*, [w te goż:] *Pozityvizmas ir lietuvių proza (XIX amžiaus antroji pusė)*, Kaunas 2009, s. 106 i 108 [maszynopis rozprawy doktorskiej] http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2009~D_20090218_102702-13098/DS.005.0.02.ETD [dostęp 12.09.2013]